

Анатолій ПОХРЕСНИК

кандидат філософських наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
теорії та методології інженерної освіти
Інституту вищої освіти НАПН України.

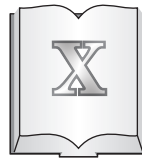
Ключові слова: філософія освіти, на-
ціональна освіта, криза виховання, над-
високі технології.

*Наголошується на підвищенні
суспільного значення ролі філософії
освіти у виборі стратегії модерні-
зації національної освітньої систе-
ми у XXI ст. Доведено необхідність
ураховувати глобальні технологічні
зміни, такі, як масова поява доско-
налих роботів і необмеженої кіль-
кості лекцій провідних науковців
світу в Інтернеті.*

УДК 13 + 37.0

**ОСВІТНЬО-
ФІЛОСОФСЬКИЙ
АНАЛІЗ
ОСОБЛИВОСТЕЙ
СУЧАСНОГО СТАНУ
І ТЕНДЕНЦІЙ ЗМІНИ
СФЕРИ НАВЧАННЯ
І ВИХОВАННЯ**

© Похресник А., 2013

аотичність світових подій, за-
початкованих знищенням те-
рористами двох грандіозних
башт-близнюків Світового
торгового центру в Нью Йор-
ку, та суперечливе висвітлен-
ня їх у ЗМІ й на веб-сторінках

Інтернету створюють очевидні труднощі
для стратегічно-цивілізованого розвитку
освітніх систем, відволікають науковців і
педагогічних працівників від виконання
своєї виховної і культуротворчої місії. Не
випадковою ми вважаємо підвищену ува-
гу філософів незалежної України до най-
більш загальних питань вибору й обгрун-
тування освітніх змін на теренах Вітчизни.
Нам імпонує, наприклад, доведення в осно-
вположній статті В. Андрущенко і В. Лу-
тая ідеї відмови від обох спрощених і по-
лярних підходів (цілісно-моністичного та
необмежено-плюралістичного) до їх основ
та використання «...третього підходу, який,
критикуючи однобічність двох наведених
вище концепцій, водночас синтезує в собі
їхній позитивний внесок у розроблення
нової парадигмальної основи розв'язання
проблем сучасної освіти. Йдеться про ста-
новлення цілісно-плюралістичних концеп-
цій у філософії освіти, заснованих на роз-
критті найновіших діалектичних законо-
мірностей взаємозв'язку єдиного і різно-
манітного, сталого і змінного» [3, 6].

Хоча пізніше тема філософського обґрунтування стратегії і тактики змін національної освітньо-виховної системи неодноразово аналізувалась у статтях філософів і педагогів (прикладом є [2; 5; 7]), та найважливіші засоби успішного подолання в Україні кризи великої системи з культури, освіти і науки все ще не віднайдені. Це можна пояснити, насамперед, безприкладно швидкими технологічними, соціальними і культурними змінами останніх років, що частково знецінюють ті пропозиції, які були сформульовані на межі тисячоліть із припущенням про збереження сформованої після розпаду Радянського Союзу світової політичної та економічної системи. У цій статті головний наголос буде зроблено саме на тих, уже незаперечних, фактах, що дають змогу більш точно прогнозувати майбутнє і використати можливості філософії освіти для внесення необхідних уточнень у стратегічні плани розвитку національної вищої освіти.

Зауважимо, що на відміну від подій в освітній філософії незалежної України, яка від часу своєї появи мала підтримку і не зазнавала критики, на теренах Російської Федерації сформувалося порівняно одностороннє заперечення доцільності звернення філософів до проблем навчання і виховання, що неодноразово звучало у виступах керівників Російської академії освіти під час чергових річних звітних засідань у формі тверджень щодо вищої результативності «фундаментальних педагогічних досліджень» ([8] та ін.). У Росії в загальному обсязі філософських, педагогічних та інших видань легко віднайти значно більшу кількість публікацій з рубрики «філософія освіти», аніж в Україні. Це легко пояснити не тільки більшими розмірами РФ і перевагою в наукових контингентах, а й тим, що у часи існування Радянської України на наших теренах практично не існувало не тільки філософських, а й психолого-педагогічних досліджень освіти загалом, насамперед – вищої школи. Лише після відновлення незалежності українські науковці отримали змогу досліджувати суспільство, освіту і науку (приклад – видання [1; 4] та ін.).

У сучасній Росії в освітньо-філософських статтях, яких в одному тільки часописі «Філософія образования» щороку налічується від 130 до 160, доволі виразно помітний поділ їх на дві головні групи – загальнотеоретичні і, так би мовити, «прикладні». Ось як про ці два головні аспекти висловлюється В. Шадріна: «Один із них може бути витлумачений як питання про відношення філософії до освітнього процесу. Відповідно, другий аспект розкривається методом від супротивного відносно першого: селекція деяких точок зору, аргументів, теорій, концепцій, які можна назвати «філософськими» для обґрунтування певних елементів освітніх стратегій або структур» [9, 33]. Саме щодо другого варіанту росіянка висловлюється доволі скептично, й використовує термін «спекуляція», хоча й узагальнює цей свій аналіз надією на те, що перетворення наявного «обмеженого кола фахівців у галузі філософії освіти» на набагато численнішу групу дасть змогу розширити поле досліджень і отримати «не спекулятивні» результати.

Та висловимо свою думку щодо необхідності під час цього руху до ефективніших і повніших досліджень й аналізів враховувати ширші теоретичні уявлення, що є наслідком відкриттів і досягнень багатьох молодих сучасних наук і найближчих перспектив упровадження у життєдіяльнісну практику продуктів сучасних надвисоких технологій. Один із елементів цього руху – часткова зміна уявлень про всю освітню сферу та її місце в суспільстві.

Для сьогодення однією з найважливіших тенденцій є багатопланова зміна «освіти» як певного усталеного поняття, уявлення про яке кожне покоління формує самостійно на основі поєднання власного досвіду перебування у навчально-виховних закладах і тих політичних та інших інформаційних матеріалів, які линуць з урядових та інших джерел. Якщо у своєму матеріальному втіленні «освіта» є складною системою дитячих садків, шкіл різного рівня, ВНЗ та установ післядипломної освіти, що розвивається й ускладнюється навіть у державах зі значними негативними демографічними проблемами (прикладом є Україна чи Ро-

сія), то в ментально-духовному – суспільно дуже важливою частиною індивідуальної культури.

З Нових часів системи освіти мали головним завданням саме ментально-духовний вплив і дедалі виразніше відходили від характерного для попереднього періоду домінування ремісничого навчання задля оволодіння тим чи іншим фахом – писця, секретаря, чиновника, жерця, вищого адміністратора (очевидно, що програми підготовки мали різну тривалість і складність). Для досягнення державного виховного впливу не на маленькі групки майбутніх «грамотних ремісників», а на переважну частину нових генерацій, спершу в європейських християнських державах, а пізніше в решті світу, була винайдена обов'язкова кількарічна освіта, темпоральне спрямування якої було виразно орієнтоване у минуле, а не в майбутнє.

У принципі – це нормальне явище, що спирається на природні програми соціалізації, сформовані впродовж мільйонів років еволюції сучасної людини від стадії невеликих ссавців із груповим розселенням. Не тільки у людей, а й у високорозвинених сучасних зграйних тварин і птахів соціалізація відбувається саме через запозичення досвіду батьків і ще старших поколінь. Не становить жодних труднощів віднайти безліч доказів того, що й сучасна освітня практика України може вважатися виразно орієнтованою в минуле, а не в майбутнє. Наприклад, цілкомито спрямований на процес соціалізації шкільний курс «Людина і суспільство» у своїй навчальній програмі та підручниках пропонує підліткам дуже детальний аналіз минулого, доволі скорочений виклад подій періоду відновленої незалежності України і лише кілька сторінок із загальними міркуваннями про розвиток подій на наших теренах у майбутньому [6].

Хоча серед багатьох науковців поширене переконання у тому, що «аналіз історичної спадщини з проєкцією на можливі перспективи сприяє генерації сценаріїв майбутнього» [9, 34], на нашу думку, це лише висловлювання сподівань, які, зазвичай, не реалізуються у житті. Численні анкетування випускників шкіл і студентів ВНЗ засвідчують зовсім не успішне прогнозування ними

майбутнього на основі вже набутих знань з історії чи основ суспільствознавства, а лише невиразні надії на цікаву роботу і достатні для утримання дружини і дітей заробітки. Особи чоловічої статі вирізняються неспроможністю передбачити ситуацію вищих заробітків майбутньої дружини, а не своїх власних. В Україні після 2000-го року доволі швидко відбувається «фемінізація» вищої освіти – кількість студенток наближається до двох третин усього складу контингентів ВНЗ, що є неприйнятним явищем одразу з кількох майже очевидних причин.

Висловимо певні міркування щодо відсутності систематичних курсів футурології (чи «прогностики») у системах обов'язкової освіти переважної більшості сучасних держав. У принципі, вони видаються бажаними з гуманістичних міркувань, оскільки набагато краще готували б молодь до життєдіяльності в «суспільстві майбутнього». Проте такий по-справжньому серйозний навчальний курс неминуче надмірно активізував би індивідуальне мислення молоді у цілкомито небажаному для керівників тоталітарних чи недостатньо демократичних держав напрямі сумнівів і самостійної побудови багатьох варіантів подій. До цього «недоліку» додається ще один – неодноразово засвідчена історією людства непередбачуваність розвитку технологічних, соціальних, економічних і політичних подій на інтервалі прогнозу, що перевищує десяток років.

Обмежимося одним новим прикладом: нещодавно на веб-сторінці російського часопису «Екологія и жизнь» (www.ecolife.ru) та в деяких інших джерелах інформації було зазначено, що на теренах США створили, випробували і розпочали серійне виробництво дуже досконалого стаціонарного робота-маніпулятора вартістю лише 22 тис. доларів. Особливість нового комп'ютеризованого механізму в тому, що він обладнаний багатьма датчиками, доволі надійними виконавськими серверами і, що й стало основою успіху цього виробу, – досконалою системою електронного управління, яка з легкоїстю компенсує недоліки (іншими словами – похибки) у розташуванні виконавських механізмів (аналога

руки, якогось інструмента тощо). Саме ця система дає змогу простим «веденням руки робота» від одного місця до іншого запрограмувати його на виконання однієї з сотень можливих операцій. Після натискання клавіші «Запам'ятай» з'являється відповідний запис у комп'ютерній системі управління, відтак, можливість подальшого безперервного використання робота аж до моменту, коли виникне потреба у його «перенавчанні» задля виконання іншої операції.

Ціна цього американського механізму доволі приваблива для його майбутнього масового застосування, що загрожує втратою місця праці й заробітків тим сотням тисяч і мільйонам осіб, що нині працюють сортувальниками, виконують ручні операції на конвеєрах тощо. Удосконалення ж неминуче завершиться створенням не надто дорогих роботів, спроможних замінити десятки мільйонів працівників, що прибирають чи виконують інші подібні завдання.

Як мають реагувати системи освіти на неминуче явище витіснення людини з усіх місць праці, які потребують фізичної, а не складної інтелектуальної діяльності?

У принципі, досвід дедалі більшої кількості зарубіжних країн свідчить про те, що в умовах роботизації виробництва і включення складних процесорів не тільки в робочі блоки персональних комп'ютерів, а й мало не в кожен потрібну людині річ – від телефону до зв'язки ключів (чи й кожного окремого ключа), – дедалі довшим стає навчання від моменту народження аж до виходу на ринок праці. Воно отримало інтернаціональну назву «initial education», яке в українському варіанті доцільно відтворити словосполученням «первинна освіта». Довідники з освіти Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР, англ. – *OECD*) наводять докази того, що тривалість первинної освіти у провідних державах світу практично досягла 20 років, а у більшості розвинутих – понад 17 років [10]. Отже, нині повноцінна вища освіта чи якийсь варіант порівняно довготривалої після-середньої підготовки став поширеною дійсністю.

Зрозуміло, це суттєво суперечить установленню й доволі поширеним серед політиків і вищих адміністраторів сучасної України

поглядам на організацію, структуру і тривалість окремих етапів освіти, на її загальне спрямування. Вони, намагаючись мінімізувати обсяг витрат на освіту з консолідованого бюджету, виступають за скорочення всіх етапів освіти і винаходять дедалі хитромудріші способи перекаласти фінансовий тягар на саме населення. «Важкою артилерією» став винахід терміну «освітні послуги» як замітника словосполучення «навчання і виховання». Сподівання винахідників ідеї «освітніх послуг» полягають у тому, що включення цих слів до всіх державних документів, різноманітних рішень і рекомендацій нашого Міністерства освіти, науки, молоді і спорту, до «освітніх» матеріалів ЗМІ та україномовного Інтернету неминуче спотворить уявлення всього населення про освітню систему. Цей пропагандистський тиск змусить громадян забути про те, що значна частина зібраних з них податків за Конституцією та освітнім законодавством має витрачатися на навчання і виховання всіх дітей, підлітків і молоді.

У безвихідній ситуації опиняться вихователі дитсадків, учителі шкіл і викладачі ВНЗ. У нормальному, а не жорсткоринковому, суспільстві, визначальною є духовна й особистісна компонента впливу на тих, хто навчається. Серед генетично успадкованих програм соціальної поведінки людини є й така, що передбачає неусвідомлене і безкорисливе бажання людей старшого віку спілкуватися з дітьми і молоддю для впливу на них, для виховання, формування системи ціннісних пріоритетів і соціально прийнятної поведінки. Окрім того, цей процес спілкування є не механічним і кількісно детермінованим, а творчим, емоційним, майже вільним від більшості обмежень.

Практика радянської освіти і виховання (утім – як і всіх інших тоталітарних освітніх систем) дає вагомі докази й ефективності раціонального запланованого виховного і навчального впливу на дітей, підлітків і молоді, і неминучості його обмежень та неможливості досягнення «ідеальних результатів» – формування цілковито тотожних молодих громадян зі стандартизованим мисленням. Реальний навчальний процес як міжособистісне спілкування наставника

і вихованців є варіантом творчого і цілковито неповторно-унікального процесу, результати якого можна передбачити тільки в найзагальніших рисах. Наприклад, цілковите заповнення голів дітей і підлітків ідеями пошани до «наших керівників і героїв минулого» разом з ненавистю до внутрішніх і зовнішніх ворогів і справді призводить до масової спроможності віддати життя «за Вітчизну» (приклади – японські камікадзе чи молоді самогубці-терористи з сектору Газа). Проте бажання здійснити щось подібне не виявляють особи жіночої статі й люди старшого віку, та й серед молодих чоловіків воно не є абсолютним правилом.

Отже, справжній навчально-виховний процес є високотворчим актом, насиченим емоціями і переживаннями, відзначеним поєднанням інтуїції та власного досвіду. Вчитель просто змушений бути актором, а що краще йому це вдається, то вищі результати, то яскравіше взаємне (вчителя й учнів) задоволення.

Хоча останнім часом у педагогічній науковій і методичній літературі стали популярними словосполучення «моделі навчання», «педагогічні технології» та кілька подібних, проте сподівання їх винахідників і adeptів на чудодійний результат у роботі шкіл чи інших закладів є марними. Успішний учитель відрізняється від не надто шанованого учнями «кваліфікованого робота» саме свідомою відмовою від постійного використання запрограмованих дій, примітивізму, беземоційності й відстороненого викладу учням якомога більшої кількості фактів і даних без виявлення власного ставлення до них. У радянські часи практично постійно відбувалися широко розрекламовані «кампанії» з поширення та використання індивідуального досвіду й методів особливо успішних вихователів і вчителів. Зазвичай, відмінність їх виявлялась у ключових аспектах творчого інструментарію, але спроба надати саме цей особливо успішний метод загалу вчителів країни зазнавала чи повного провалу, чи то спричинювала мінімальні зрушення, які не виправдовували зусилля тисяч державних працівників та інших осіб.

Для абсолютної більшості українських учителів їхній фах винятково привабливий,

сама діяльність (якщо тільки не обмежена надмірно жорсткими рамками) – безсумнівно цікава. Зазвичай, у разі відсутності адміністративного тиску, вчительський колектив спроможний перемогти деструктивну діяльність чи вплив тих осіб, що випадково обрали професію наставника молоді. Шкодувати про зміну цими особами вчительської професії, вочевидь, не варто. Та в роки перманентних криз, якими позначена більша частина років відновленої незалежності, з системи освіти вийшла частина творчих і ефективних учителів і викладачів вищих навчальних закладів, які не могли прожити на надто низькі зарплати і змушені були обирати інші види діяльності не тільки поза школами чи ВНЗ, а й за межами України.

У роки нового століття в українській освітній системі підвищилась увага до особистості учня чи студента, проголошено намір своєчасного виявлення і підтримки його індивідуальних здібностей і здатностей. Хотілося б сподіватися на те, що ці гасла стануть основою гуманізації освіти в аспектах цілковитого дотримання позитивних ідей світових конвенцій про права людини і захист дітей. Проте в сучасних умовах браку кадрів і фінансових ресурсів годі здійснити таку привабливу ідею, як «індивідуальні освітні стежки» не тільки для студентів старших курсів провідних університетів, а й для всіх учнів старшої середньої школи. Більш реалістичним є поглиблення профільності навчання для вікової групи 15 – 17 років, насамперед з метою утримання в закладах освіти тієї частини «важких учнів», які раніше часто опинялися поза впливом учителів і вихователів, й обирали «вуличні університети» з усіма їхніми небезпечними наслідками.

Серед найцікавіших і доволі суперечливих явищ останнього часу слід назвати не поширення досконалих і багатofункціональних телефонів, а початок формування світового «банку даних» у вигляді запропонованих для вільного ознайомлення через Інтернет лекцій, уроків та інших навчальних матеріалів у виконанні вчителів і викладачів провідних ВНЗ світу. Нині серед цих матеріалів домінують англомовні, але по-ява російськомовних чи україномовних –

тільки справа часу. У перший момент може скластися враження щодо серйозної небезпеки цієї «інтернетної» освітньої пропозиції для фаху вихователя, вчителя чи кваліфікованого викладача. Висловлюються припущення, що пересічний наш учитель чи викладач цілковито програє в суперництві з найвідомішими у світі особами з американських чи інших коледжів та університетів, які отримали премію Нобеля за свої досягнення. Окрім того, національні прихильники скорочення витрат на освіту, можуть скористатися цими обставинами і звільнити більшість педагогічних працівників, а дітям, підліткам і молоді запропонувати набиратися знань та умінь саме через Інтернет.

Та на наше глибоке переконання, «інтернетне» навчання у «найкращих професорів» ніколи не стане домінуючим у всій сфері освіти й соціалізації дітей, молоді і дорослих у суспільстві майбутнього. Подібно до того,

як не стали реальністю похмурі передбачення Нових часів щодо зникнення фаху університетського чи іншого лектора після поширення індустріального книгодрукування і появи в руках кожного студента товстих і детальних підручників, створених найкращими у країні викладачами, лекції чи цілі курси в інтернетному варіанті не зможуть ліквідувати природну потребу дітей різного віку, підлітків і молоді певний час доби перебувати в гурті ровесників і спілкуватися зі старшими та досвідченішими особами, аби у спільному процесі діалогічного навчання поєднувати здобуття найновіших знань із персоніфікованою оцінкою їх з налагодженням суспільних зв'язків, формуванням дружби (очевидно, що інколи це може бути й антипатія) з багатьма іншими особами, набуттям навичок діяльності у групі, побудовою тієї широкої бази, що й дає можливість стати дорослим і виконувати відповідні функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту : статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2004. – 804 с.
2. Андрущенко В. П. Якість освіти в дзеркалі сучасних вимог та експектацій / В. П. Андрущенко, В. Г. Вікторов // Нова парадигма. – 2010. – Вип. 93. – С. 3–18.
3. Андрущенко В. Філософія освіти в сучасній Україні: стан та перспективи розвитку / В. Андрущенко, В. Лутай // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 5–12.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
5. Кремень В. Г. Якісна освіта і нові вимоги часу / В. Г. Кремень // Пед. і психол. науки в Україні : зб. наук. праць до 15-річчя АПН України : у 5 т. – Т. 1 : Теорія та історія педагогіки. – К. : Пед. думка, 2007. – С. 11–24.
6. Людина і суспільство [Текст] : підруч. для 11 кл. серед. загальноосвіт. шкіл / Р. А. Арцишевський [та ін.]. – К. : Ірпін : ВТФ «Перун», 2002. – 416 с.
7. Суліма Є. Невідкладні завдання системи вищої освіти на новому етапі Болонського процесу / Є. Суліма // Вища школа. – 2010. – № 11. – С. 5–13.
8. Борисенков В. П. Развитие фундаментальных педагогических исследований в Российской академии образования / В. П. Борисенков // Педагогика. – 2006. – № 1. – С. 3–13.
9. Шадріна В. І. Роль філософії в сучасному освітньому процесі / В. І. Шадріна // Філософія освіти. – 2012. – № 3 (42). – С. 32–39.
10. Education at a Glance 2012 : OECD Indicators, OECD Publishing [Web site]. – Access mode: <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2012-en>

CITED LITERATURE

1. Andrushchenko V. P. Thinking about education : articles, sketches, interviews / V. P. Andrushchenko. – K : Knowledge of Ukraine, 2004. – 804 p.
2. Andrushchenko V. P. Quality of education in a mirror of modern requirements and expectations / V. P. Andrushchenko, V. G. Viktorov // The New paradigm. – 2010. – Iss. 93. – P. 3–18.
3. Andrushchenko V. Philosophy of education in modern Ukraine: a condition and development prospects / V. Andrushchenko, V. Lutay // Higher education of Ukraine. – 2004. – № 4. – P. 5–12.
4. Kremen V. G. Education and science in Ukraine – innovative aspects: Strategy. Realisation. Results / V. G. Kremen. – K. : Gramota, 2005. – 448 p.
5. Kremen V. G. Qualitative education and new requirements of time / V. G. Kremen // Ped. & Psychol. Sciences in Ukraine : Collection of scient. works to the 15th anniv. NAPS of Ukraine : In 5 v. – V. 1 : Theory and history of pedagogics. – K : Ped. thought, 2007. – P. 11–24.
6. Person and society [Text] : the textbook for the 11th forms of a secondary comprehensive school / R. A. Artsishevsky [etc.]. – K.; Irpen : VTF «Perun», 2002. – 416 p.
7. Sulima Y. Urgent problems of higher education system at a new stage of Bologna process / Y. Sulima // The Higher establishment. – 2010. – № 11. – P. 5–13.
8. Borysenkov V. P. Development of fundamental pedagogical researches in the Russian Academy of education / V. P. Borysenkov // Pedagogics. – 2006. – № 1. – P. 3–13.
9. Shadrina V. I. A philosophy role in modern education / V. I. Shadrina // Philosophy of education. – 2012. – № 3 (42). – P. 32–39.